

ANNA PALUSZAK-BRONKA

Bydgoszcz

O SAKRAMENCIE BIERZMOWANIA  
NA PODSTAWIE KAZAŃ KSIĘDZA PIOTRA SKARGI  
– ROZWAŻANIA JĘZYKOZNAWCY

Słowa kluczowe: Piotr Skarga, bierzmowanie, polemika

Rozważania niniejsze włączają się w nurt badań nad językiem ks. Piotra Skargi. W kolejnym już artykule<sup>1</sup> poświęconym słownictwu tego mówcy przedmiotem opisu uczyniłam nazwania dla sakramentu bierzmowania. Zgodnie z założeniami całego cyklu interesuje mnie przede wszystkim, czy Skarga używał terminologii ogólnie przyjętej, czy stosował jakieś nazewnictwo<sup>2</sup> własne, wyróżniające się na tle epoki, w której tworzył, oraz czym się kierował, dokonując wyboru. Ekscerpeja materiału, podobnie jak wcześniej, objęła tom *Kazania o siedmi Sákraméntách*, wydany w oficynie Andrzeja Piotrkowczyka w Krakowie w 1600 roku<sup>3</sup>, natomiast materiał porównawczy pochodzi ze *Słownika staro-*

---

<sup>1</sup> Do tej pory ukazały się opisy nazw szatana (tam też dokładny stan badań nad językiem Skargi, zob. Paluszak-Bronka 2003), określeń dysydentów (Paluszak-Bronka, Czachorowska 1999), nazw sakramentu Eucharystii (Paluszak-Bronka 2005), pokuty (Paluszak-Bronka 2009) i nazwań sakramentu chrztu (Paluszak-Bronka 2010).

<sup>2</sup> Jednostki nazewnictwa ustalano na podstawie kontekstu. Jeśli jakaś nazwa, zwłaszcza o złożonej budowie, budziła wątpliwości, odwoływano się do rozwiązań SPXVI oraz opracowań z zakresu sakramentologii.

<sup>3</sup> Przypomnijmy: *Kazania o siedmi Sákraméntách* to zbiór 96 mów poprzedzonych: dedykacją i przedmową do króla Zygmunta III, dwoma listami (pierwszy adresowany do Jędrzeja Boboli, drugi do czytelnika) oraz rejestrem, czyli spisem wszystkich kazań mieszczących się w księdze.

*polskiego* (dalej SS<sub>tp</sub>) i *Słownika polszczyzny XVI wieku* (dalej SPXVI) oraz licznych publikacji o języku religijnym, których spis podają kolejno w przypisach bibliograficznych. Każde używane przez Skargę określenie ilustruję cytatami z tekstu, w nawiasach podają numer kazania oraz strony z zabytku, na których znajduje się dana egzemplifikacja.

## Zarys dziejów i pożytki płynące z sakramentu bierzmowania

Kiedy pytamy o historyczne korzenie bierzmowania, natrafiamy na spore trudności, niewiele jest bowiem w Biblii tekstów nawiązujących w sposób bardziej lub mniej wyraźny do tego sakramentu. Nie znaczy jednak, że nie ma ich w ogóle. Wielu egzegetów przyjmuje, że sakrament ten został zapowiedziany i przygotowany już w księgach starotestamentowych (Romaniuk 1991: 27). W proroctwie Izajasza była mowa o Duchu Pana, który spocznie na Mesjaszu<sup>4</sup>, natomiast Ezechiel<sup>5</sup> i Joel<sup>6</sup> prognozowali pełnię ducha udzieloną całemu ludowi wiernemu.

Te starotestamentowe zapowiedzi zostały powtórzone przez Zbawiciela w wieczniku: *A ja prosić będę Ojca, i innego Poczyciela da wam, aby miesz-*

---

Zabytek formatu A4, oprawiony w drewnianą obwolę, powlekaną tłoczoną skórą (częściowo już podniszczoną), jest przechowywany w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie (sygn. AAG BK PL 3140). Strony zabytku, poza wstępem, są paginowane. Kazania mieszczą się na kartach od 1 do 443, po czym w paginacji następuje przerwa. Na nieponumerowanych ośmiu stronach umieszczono *Regeft rzeczy przednieyfzych*, czyli krótki indeks najważniejszych zagadnień i problemów omówionych i poruszanych przez autora w poprzedzających spis kazaniach. Kolejne karty są znowu paginowane od 444 do 529. Zabytek nie jest jednolity tematycznie, a problematyka mów jest zróżnicowana. Znajdują się w nim kazania o sakramentach kościelnych; kazania sejmowe; mowy pogrzebowe wygłaszane przy okazji śmierci członka rodu królewskiego; napominania kierowane do katolików; poruszające problem innowierców; wzywające do modlitwy; nakazujące miłoserdzie wobec ubogich, chorych, porzuconych; mowy dziękczynne i inne, które nie mieszczą się w żadnej z wymienionych grup.

<sup>4</sup> *I wyjdzie różdżka z korzenia Jessego i kwiat z korzenia jego wyrośnie. I spocznie na nim duch Pański, duch mądrości i rozumu, duch rady i mocy, duch umiejętności i bogobojności, i napelni go duch bojaźni Pańskiej* (Iz 11,1–2).

<sup>5</sup> *Bo zabiorę was z narodów i zgromadzę was ze wszystkich ziem, i przywiodę was do ziemi waszej. I wyleję na was wodę czystą, i będziecie oczyszczeni od wszystkich nieczystości waszych i od bałwanów waszych oczyszczę was. I dam wam serce nowe i ducha nowego położę wpośród was, i wyjmę serca kamienne z ciała waszego, a dam wam serce mięsne. A ducha mego położę w pośrodku was i uczynię, że według przykazań moich chodzić, sądów moich strzec i czynić je będziecie* (Ez 36, 24–27).

<sup>6</sup> *Wyleję ducha mego na wszelkie ciało i prorokować będą synowie wasi i córki wasze [...] lecz i na sługi moje i służebnice w owe dni wyleję ducha mego* (Jl 2,28–29).

kał z wami na wieki, Ducha prawdy, którego świat przyjęć nie może, bo go nie widzi, ani go nie zna; lecz wy poznacie go, bo u was mieszkać będzie, i w was będzie (J 14,16–17). Do relacji Jana nawiązuje Skarga: *Obiecał Pan IEZVS ná wielu miejfc v Janá ś. iż vczniom swoim dáć miał y posłać Duchá ś. od Oycá / Duchá prawdy y wśzelákíey počiechy* (6,26). Kaznodzieja słusznie zauważa dalej, że obietnica Pańska została spełniona w dniu Pięćdziesiątnicy<sup>7</sup>: *Co im na Świątki ziścił / y tám ie ná wyznánie wiáry y świádectwo o spráwách Chrystufowych / Duch S. przyźciem swoim w ogniŧtych ięzykách / vmocnił y potwierdził. Juź byli Apostołowie chrzczeni á iednák tego vtwierzenia / ábo Bierzmovánia / potrebowáli* (6,26). Zatem, jak konkluduje mówca, sakrament krzyżmowania został bez wątpienia ustanowiony za życia ziemskiego Jezusa i dlatego: *Bierzmovánie ábo Krzyżmovánie iest práwy Sákráment nowego zakonu.* (6,26). Poza tym Skarga uważa, że uczniowie Jezusa: *tego by się nie byli ważyli áby Duchá ś. obiecować / y ręku kładzieniem go dáwać mogli: by ná to rofkazania Boskiego y mocy nie mieli* (6,27).

Kaznodzieja dowodzi również, że już w Nowym Testamencie<sup>8</sup> zostało poświęcone dwustopniowe wszczępienie chrześcijanina do wspólnoty Kościoła, tzn. najpierw poprzez chrzest, a następnie przez włożenie rąk: *Modlili się zá nie áby przyięli Duchá ś. Bo ieszcze był ná żadnego z nich nie przyźedł / ále tylko ochrzczeni byli w imię Pána Jezusowe. Tedy kładli ná nich ręce / á oni przyjmowali Duchá ś.* (6,26), ale dodajmy tu, o czym nie wspomina Skarga, że początkowo chrzest i bierzmowanie były udzielane w tym samym czasie<sup>9</sup>. Dopiero Tertulian († 223), następnie Cyprian († 258) i Ambroży († 397) różnicują stopniowo oba sakramenty (Schneider 1995: 119). W XI wieku wykształcił się ryt bierzmowania polegający na namaszczeniu czoła, potwierdzony znacznie później, bo w roku

<sup>7</sup> Święto Tygodni, później Pięćdziesiątnicy (z grec. *Pentekostes* „pięćdziesiąty”) odbywało się pięćdziesiąt dni po obchodach Paschy i rozpoczęciu żniw (Encyklopedia Biblii 1997: 120). Podczas jednej z takich uroczystości, jak czytamy w *Dziejach Apostolskich*: *A gdy dopełniły się dni Pięćdziesiątnicy, byli wszyscy razem ná tym samym miejfcu. I nagle stał się z nieba szum, jakby nadchodzącego wichru gwałtownego, i napelnił się cały dom, w którym siedzieli. I ukazały się im rozdzielone języki jakby ognia, i usiadł ná każdym z nich z osobna. Napelnieni zostali wszyscy Duchem Świętym* (Dz 2,1–4).

<sup>8</sup> *A gdy apostołowie, którzy byli w Jerozolimie, usłyszeli, że Samaria przyjęła słowo Boże, posłali do nich Piotra i Jana. Ci gdy przysli, modlili się zá nich, aby otrzymali Ducha Świętego. Albowiem jeszcze ná żadnego z nich nie był przyźedł, ale tylko ochrzczeni byli w imię Pana Jezusa. Wtedy wkładali ná nich ręce, i otrzymywali Ducha Świętego* (Dz 8,14–17).

<sup>9</sup> Do dziś jest tak w Kościele prawosławnym, w którym w tym samym dniu udziela się nie tylko chrztu i bierzmowania, ale także sakramentu Eucharystii.

1485, przez papieża Innocentego III<sup>10</sup>. W 1752 roku, dzięki Benedyktowi XIV, powróciła stara tradycja wkładania rąk. Od tej pory oba te gesty – namaszczenie i wkładanie rąk – są nierozzerwalnie związane z bierzmowaniem (Schneider 1995: 117–119).

Zastanówmy się jeszcze przez chwilę, dlaczego Skarga podjął rozważania o sakramencie bierzmowania. Okazuje się bowiem, że: *Nie tylo dla tego iż herezye dżisieyſze tym Sákrámentem wzgárdźily, y z liczby go innych wyrzuciły, ale – jak dobitnie podkreśla mówca – też y v niektórych wiernych Kátholikow / w máley ieſt powadze* (6,26), a przecież bierzmowanie jest konieczne do zbawienia, przynosi wzrost i pogłębienie łaski chrzcielnej, ściślej wiąże nas z Chrystusem i pomnaża dary Ducha Świętego, który: *mądrość y oświecenie dáie / y fercá ludzkie miękczy / y grzechy gládząc leczy* (6,28).

### Nazewnictwo związane z sakramentem bierzmowania

Dzieje sakramentu oraz skutki wynikające z jego przyjęcia nie pozostały bez wpływu na nomenklaturę bierzmowania w pismach Skargi. Wszelkie notowane w kazaniach określenia można podzielić według następujących grup:

- nazwy ogólne – zaliczono do nich te, które nie wiążą się z materia, formą i skutkami sakramentu bierzmowania. Mieści się tu określenie **sakrament** notowane samodzielnie lub w zestawieniach **prawy sakrament**, **sakrament Nowego Zakonu**;
- nazwy wynikające z celu oraz pożytków płynących z bierzmowania: **bierzmowanie**, **sakrament bierzmowania**, **utwierdzenie** i **umocnienie**;
- nazwy związane z materia<sup>11</sup> i formułą<sup>12</sup> sakramentalną. W przypadku bierzmowania: *Máterya tego Sákrámentu* – jak wyjaśnia Skarga – *to ieſt znák widomy zwierzchny / ieſt troiáki: ręku kládzienie, krzyżmówanie / y krzyżá ś. cechowanie y ná czele wyrázenie* (6,27), natomiast: *Formá*

<sup>10</sup> W swym *Pontyfikale* (księga liturgiczna zawierająca zbiór przepisów, dotyczących się sprawowania obrzędów religijnych przez papieża i biskupów) podkreślał, że na zewnętrzny znak sakramentu bierzmowania składają się zarówno namaszczenie, jak i formuła sprawowania.

<sup>11</sup> Jest to ‘rzecz konieczna w danym sakramencie i czynność przepisana przez Kościół, które wraz z formą, tzn. ze słowami towarzyszącymi wykonywanej czynności, są warunkiem ważności sakramentu’ (SPXVI XIII 204–206).

<sup>12</sup> To ‘ściśle określona formuła słowna obowiązująca przy udzielaniu poszczególnych sakramentów, przy czym jakakolwiek istotna zmiana owej formuły powoduje nieważność sakramentu’ (SPXVI VII 97–99).

*ábo tworzenie tego Sákrámentu / fą one fłowá / ktore Biskup ręce kładąc y pomazuiąc na czele / y krzyż ś. czyniąc / mowi: [Cechuię cię znakiem krzyża / y potwierdzam cię krzyżmem zbáwiennym / w imię Oycá / y Syná / y Duchá ś]* (6,28). W tym kręgu mieszczą się zatem nazwy: **krzyżmowanie, krzyżmo, sakrament krzyżmowania, rękę kładzenie i potwierdzenie;**

- inne (nie mieszczą się w żadnej z podanych powyżej grup) – reprezentuje je *examen puerorum*.

## Nazwy ogólne

Określenie *sakrament* stanowi 54% wszystkich nazwań: *Rozumieycieřz iáko to potrzebny Sákráment / ktory nam tę lářkę przynosi* (7,31); *Pokoy tobie ná znak przyięty lářki w Sákrámenćie / ktorey skutek iest pokoy* (6,29). SStp nn., natomiast SPXVI Kartoteka jako ‘znak, przez który wyznajemy wiarę, znak zbawienia, widomy znak niewidzialnej łaski Bożej’. Słowo pochodzi z łac. *sácrāmentūm* ‘świętość, przysięga, tajemnica, uroczyste zobowiązanie się’. Ze względu na uznanie bierzmowania jako sakramentu przez Kościół rzymskokatolicki, Skarga określa go jako *prawy*, czyli ‘prosty (niekrzywy)’, stąd przen. ‘prawdziwy’, ale i ‘uczciwy, ważny’. W takim znaczeniu notują zarówno SStp VII 46–47 jak i SPXVI Kartoteka. Poza tym kaznodzieja zaznacza, że jest to *sakrament nowego Zakonu* (*zakon* to słowo ogśł. znaczące ‘prawo, ustawa, przepis prawa’, w połączeniu *Nowy Zakon* to ‘Nowy Testament’; por.: Boryś 2008: 727; SStp XI 101; SPXVI Kartoteka), czyli sakrament, którego ustanowienie jest poświadczane w Nowym Testamencie: *Bierzmowanie ábo Krzyżmowanie iest práwy Sákráment nowego zakonu* (7,29).

## Nazwy nawiązujące do celu i skutków sakramentu

W tej grupie najczęściej występuje nazwa **bierzmowanie**: *A tym rozne iest Bierzmowanie od Chrztu / iż się na Chrćcie odradzamy y czyścimy: á ná Bierzmowaniu wzrořt y siłę y męřtwo bierzem ná dziełá zbáwienne* (6,28). SStp I 90 *birzwnowanie* ‘confirmatio’, natomiast SPXVI II 139 jako ‘sakrament (namaszczenie krzyżmem) udzielany ochrzczoneym dla umocnienia w wierze’. Według E. Klicha (1927: 66 i 72) i M. Karpluk (2001: 5) jest to zapożyczenie z łaciny

(łac. *cōnfirmātīō* ‘umocnienie, potwierdzenie, uzasadnienie’), które do polszczyzny przedostało się najpierw przez medium niemieckie (nm. *firmōn*), a później za pośrednictwem czeskim (czes. *biřmovánie*), natomiast autorki SJDS uważają, że jest to derywat rodzimy, utworzony od podstawy czasownika *bierzmować* poprzez dodanie formantu *-nie* (SJDS 1996: 198). Genezę nazwy tłumaczy także Skarga: *Bierzmowanie w stárey nášzey Polřczyźnie / nic nie iest inego / iedno potwierdzenie y vmocnienie. Bo stárzy co my dziś tram ábo šieřtrzan zowiem / bierzmem zwáli. A pámiętny iest stáry wykład oney Ewángeliey řłow Páńřkich: Proch w oku bliźniego widźiř / á bierzma w oku řwoim nie widźiř* (7,30). Jak wynika z cytatu, kaznodzieja także uznaje nazwę za rodzimą, ale wywodzi ją od *bierzma*, czyli ‘belki stanowiącej umocnienie jakiejś maszyny lub innych belek w stropie budynku’ (SPXVI II 138). Objasnienie takie było dawniej powszechne (Klich 1927: 72) i powstało prawdopodobnie na skutek adideacji, czyli wykładni znaczenia wyrazu poprzez skojarzenie go z innym, podobnym.

Kilka razy nazwa ta występuje w zestawieniu **sakrament bierzmowania**: *Sákráment Bierzmowania / dány nam iest od P. Bogá* (7,30); *O pożytkách y dziełnořciách zbáwiennych tego Sákrámentu Bierzmowania [...] mowić będzie* (6,28).

Wyjątkowo (są to pojedyncze potwierdzenia) używa mówca określeń **umocnienie**: *Przychodźim zá pomocą Bofką / do drugiego Sákrámentu / ktory Bierzmowaniem / ábo Vmocnieniem zowiem* (6,26), ponieważ *Bierzmowaniem řię vmacniamy / y w řilę y duřořć vraftamy / ná pokuřy y woynę duchowną* (6,28) i **utwierdzenie**: *Juź byli Apořtołowie chrzczeni á iednák tego vtwierdzenia / ábo Bierzmowania / potrzebowali* (6,26). **Umocnienie** – SStp nn., jest w SPXVI Kartoteka, jako ‘utwierdzenie, ugruntowanie, wzmocnienie’. Nazwa ta to rodzimy derywat od *umocnić*. Także **utwierdzenie**, notowane zarówno przez SStp IX 483 (m.in. w sensie ‘mocne osadzenie, umocnienie’), jak i SPXVI Kartoteka, to rodzimy derywat od *utwierdzić* ‘mocno osadzić, umocnić’ (SJDS 1996: 245). W odniesieniu religijnym, tzn. w sensie ‘umocnić kogo w wierze’, widoczny jest w obu określeniach wpływ czeski, gdzie z kolei możliwa jest kalka łac. *řirmámentŭm* ‘wzmocnienie, podpora’ (Karpluk 2001: 265).

Warto zwrócić uwagę na to, że obie te nazwy nie występują samodzielnie. Mówca używa ich wyłącznie w połączeniach szeregowych z *bierzmowanie*, dzięki temu zawęża semantykę tych wieloznacznych rzeczowników, mających poza znaczeniem religijnym także sens potoczny.

## Nazwy związane z materią i formułą sakramentalną

W związku z tym, że sakramentu bierzmowania udziela się poprzez namaszczenie krzyżmem (‘mieszaniny oliwy i balsamu, poświęconej przez biskupa’, SPXVI XI 361), Skarga nazywa go **krzyżmowaniem**: *Bierzmowanie ábo Krzyżmowanie íest práwy Sákráment nowego zakonu (7,29), krzyżmem*: [*Cechu-ię cię znákíem krzyżá / y potwierdzam cię Krzyżmem zbáwiennym/ W imię Oycá / y Syná / y Duchá ś.J. Temi słowy czyni się y kończy ten Sákráment / w których íż się zowie Krzyżmo zbawienne / nie dla tego áby nam Krzyżmo zbáwienne dawáło: ále íż przez nie íáko przez ínstrument y znák Sákrámentálny láská się Chrystufowá dáie (6,28) i wyjątkowo sakramentem krzyżmowania*: *Sákráment Krzyżmowánia raz dány / trwa / y w złych / y nigdy się nie wygładza / y powtorzyć się nie może (6,29).*

**Krzyżmowanie** to konstrukcja rodzima, derywowana od czasownika *krzyżmować*. SSStp i SPXVI nn. Jest w SL I 271 pod hasłem *chrzyżmować*, w cytacie ze Skargi<sup>13</sup>. W sensie ‘pomazanie olejem święconym’ używa Fabian Birkowski<sup>14</sup> (Szlesiński 1978: 46). **Krzyżmo**<sup>15</sup> wywodzi się z języka greckiego (gr. *χρίσμα*). Do polszczyzny wyraz ten dotarł – jak twierdzi T. Czarnecki (1999: 22) – w XVI wieku. Według M. Karpluk (2001: 68) przeszedł najpierw przez medium łac. *crisma*, następnie staro-wysoko-niemiecki *chrismo* i stcz. *křížmo*, natomiast F. Sławski (Słownik III: 259–260) mówi o pośrednictwie czeskim bezpośrednio z łaciny, to jest bez udziału języka niemieckiego. SSStp nn., SPXVI XI 360 w sensie ‘sakrament bierzmowania’ z kwalifikatorem *przen*. W kazaniach Skargi występuje on wyłącznie z przydawką *zbawienne*, czyli ‘potrzebne, służące do zbawienia’ (SSStp XI 260; SPXVI Kartoteka).

<sup>13</sup> F. Sławski uważa, że jest to derywat staropolski, poświadczony w SL, ze Skargi z XVI w. (Słownik III: 260). SL podaje: *Aby w balsamie, a nie w maśle chrzyżmowanie ábo bierzmowanie bylo*. Rzeczywiście jest to przytoczenie z dzieł Skargi, ale za nim SL podaje drugie źródło: Pim. Kam. 25. Chodzi tu o utwór *Lithos ábo kamień z procy prawdy przez Euzebia Pimina*, 1642 r. Pod pseudonimem Pimin krył się Piotr Mohyla (1574–1647), ukraiński hierarcha Cerkwi, biskup prawosławny, metropolita kijowski; pisarz i tłumacz religijny, używający także języka polskiego. Ukończył m.in. kolegium jezuickie, więc pisma Skargi były mu doskonale znane (Literatura I 1984: 682–683).

<sup>14</sup> F. Birkowski (1566–1636), kaznodzieja, pisarz religijny, w latach 1611–1634 mówca nadworny. Posadę tę odziedziczył po Piotrze Skardze (Literatura I 1984: 87).

<sup>15</sup> *Krzyżmo* znane jest Kościołowi zachodniemu, w Kościele prawosławnym w podobnej funkcji występuje *myron*.

Z tradycją nakładania rąk na głowę bierzmowanego wiąże się dwuczłonowa nazwa **ręku kładzenie** (*ręku* – to forma D. l. podwójnej; *kładzenie* – postać derywowana od *kladać*<sup>16</sup> + sufiks *-enie*): *Te dwa Sakramenty / Chrześć y Ręku kładzenie ábo Bierzmowanie / raz się funduią* (6,29); *y ręku kładzenia to iest mieć drugi raz Bierzmowania nie możecie* (6,29). Samo nałożenie rąk nie jest oczywiście czynnością związaną ściśle z sakramentem bierzmowania. Ten prastary gest symbolizował również błogosławieństwo, nadanie pełnomocnictwa, mocy lub władzy (kapłańskiej, królewskiej) oraz wyobrażał dokonywanie uzdrowień (Katolicki katechizm 1987: 330–331; Kopaliński 1990: 350; Romaniuk 1991: 32–34; Schneider 1995: 111). W przypadku bierzmowania oznacza on, że wierny zostaje w pełni zaangażowany przez Chrystusa i Kościół do szerzenia i obrony wiary (Katolicki katechizm 1987: 330–331).

Ostatnie w tej grupie określenie **potwierdzenie** wiąże się ze słowami biskupa: [Cechuię cię znakiem krzyża / y potwierdzam cię krzyżem zbawiennym] (6,28). W kazaniach ilustruje je cytat: Bierzmowanie w łtárey náfzey Polfzczyznie / nic nie iest inego / iedno potwierdzenie y vmocnienie (7,30). Nazwę w sensie ‘sakrament bierzmowania, confirmatio’ notują SStp VI 507 i SPXVI XXVIII 501. Jest to forma rodzima od (potwierdzić) poćwierdzić, poćwirdzić, potwirdzić (SJDS 1996: 236), ale z dodanym prawdopodobnie pod wpływem czeskim odniesieniem religijnym<sup>17</sup> (stczes. *potvrzenie* ‘dodanie duchowej siły’), a tam kalka semantyczna z łac. kościelnej (*confirmare, solidare*) (Karpluk 2001: 169).

## Inne

Skarga mówi o bierzmowaniu, że nie jest to, jak uważają „heretycy”, **examen puerorum**: *obala się błąd heretycki / ktorzy chcąc Bierzmowanie z liczby Sakramentow wyrzucić: náfzwiáli ie examen puerorum, to iest* – wyjaśnia dalej kaznodzieja – *wypyttanie dziećci podrośtych od Biskupa iefli Paćierz vmieią / y Kredó / y Bożé przykazanie* (6,30). *Examen puerorum* to zestawienie łacińskie (*exāmen* ‘badanie, egzamin’<sup>18</sup> i *pūēr* ‘młodzieniec’). Na marginesie można w tym miejscu

<sup>16</sup> Jest to forma wielokrotna wobec *kląć* (Boryś 2008: 267).

<sup>17</sup> Znaczenie to nie występuje w podstawie czasownikowej.

<sup>18</sup> *Egzamin* to wyraz zapożyczony z łac., notowany najpierw w postaci *examen* (Mączyński), następnie *ekzamen* (Knapki), a od połowy XIX w. *egzamin*. SStp nn. W XVI w. był używany w znaczeniach: ‘rój pszczoł’, ‘stado ryb’, ‘strzałka wagi ustawiona pionowo’, a stąd ‘badanie, sprawdzanie’. Przejście od znaczenia konkretnego do abstrakcyjnego dokonało się najprawdopo-



dodać, że wielcy reformatorzy (Luter, Kalwin, Zwingli, Melancton) nie uznali bierzmowania jako sakramentu<sup>19</sup>, a umocnienie w wierze, czyli konfirmacja, nie dokonuje się, jak twierdzili, za sprawą Ducha Świętego, a poprzez katechezę, w czasie której młodzi ludzie powinni zdać egzamin z wiedzy religijnej.

## Wnioski

Wnioski z powyższego przeglądu można sformułować najzwężlej:

- Skarga nie tworzy raczej nowych nazwań dla sakramentu bierzmowania, tzn. nie odbiega od tego, co powiedziano o nim w *Biblii* oraz co głosili Ojcowie Kościoła, określa go zatem *sakramentem bierzmowania, bierzmowaniem, utwierdzeniem, potwierdzeniem, rąk kładzeniem*. Możliwe jednak, że za Skargowe należy uznać *krzyżmowanie* i *sakrament krzyżmowania*. Nazwę *ch(k)rzyżmowanie* notują tylko SL z poświadczeniem z dzieł Skargi i w tym samym cytacie, najprawdopodobniej powtórzonym za Skargą z pism Piotra Mohyły, oraz SW, ale bez cytatu, z kwalifikatorem staropolski.
- Niestosowanie neologizmów to zabieg świadomy, ponieważ jezuici uważali, że nie można, zwłaszcza w okresie polemiki, wprowadzać nowych słów z zakresu wiary i religii. Pisał o tym w przedmowie do Nowego Testamentu (1593) ks. Jakub Wujek: *W rzeczach około wiary i religii św. Chrześcijańskiej rozkazuje Paweł św. trzymać się nauk i słów od starszych podanych i powierzonych, a strzec się słów nowo (a zwłaszcza od heretyków) wymyślonych* (cyt. za: Bieńkowska 2002: 59).
- Warto też podkreślić, że kaznodzieja nie stosuje, w przeciwieństwie do sakramentów Eucharystii czy pokuty, licznych określeń dla bierzmowania. Prawdopodobnie wynika to ze szczupłości danych na temat tego sakramentu w Piśmie Świętym oraz solidnych podstaw teologicznych w XVI wieku. Wiadomo bowiem, że na dzisiejszą jego teologię składa się więcej elementów późniejszej tradycji niż danych Objawienia

---

dobniej w środowisku pasterzy, którzy wedle wagi sprawdzali (badali) przydatność danej sztuki do spożycia (Długosz-Kurczabowa 2008: 177; Bańkowski 2000: 338).

<sup>19</sup> M. Luter w piśmie *Niewola babilońska Kościoła* określił sakramentalne namaszczenie i włożenie rąk jako „mamiłdo i małpia zabawa, która dewaluuje chrzest” (Schneider 1995: 131).

i nauczania Ojców Kościoła. Pewnie istotny jest też fakt, że „sakrament bierzmowania, zwłaszcza w swoich skutkach, wchodzi ściśle w zakres pneumatologii, nic dziwnego, że jest on również traktowany w sposób tak ogólnikowy, nie sprecyzowany, jak cała nauka o Duchu Świętym” (Romaniuk 1991: 31).

### Wyjaśnienie skrótów

- nn. – nie notuje  
 SJDS – *Słotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, pod red. K. Kleszczowej, Katowice 1996.  
 SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów 1854–1860.  
 SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M.R. Mayenowej, t. I–XXIII, Wrocław 1966 i n.  
 SSstp – *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I–XI, Warszawa 1953 i n.

### Bibliografia

- Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa.  
 Bienkowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Łódź.  
 Boryś W., 2008, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.  
 Czarnecki T., 1999, *Najstarsze polskie słownictwo religijne o rodowodzie niemieckim*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Krei, Gdańsk, s. 13–27.  
 Długosz-Kurczabowa K., 2008, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa.  
*Encyklopedia Biblii. Postaci. Pojęcia. Środowisko naturalne. Życie rodzinne*, 1997, pod red. P. Alexandra, Warszawa.  
 Karpluk M., 2001, *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków.  
*Katechizm Kościoła katolickiego*, 2002, Poznań.  
*Katolicki katechizm dorosłych. Wyznanie wiary Kościoła*, 1987, wydany przez Niemiecką Konfederację Biskupów, Poznań.  
*Katolicyzm a–z*, 1999, pod red. ks. Z. Pawłaka, Poznań.  
 Kopaliński W., 1990, *Słownik symboli*, Warszawa.  
 Klich E., 1927, *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań.  
*Literatura polska*, t. 1–2, 1984, pod red. J. Krzyżanowskiego, od 1976 Cz. Hernasa, Warszawa.

- Paluszak-Bronka A., 2003, *Językowy obraz szatana w kazaniach księdza Piotra Skargi*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 2, Szczecin, s. 233–243.
- Paluszak-Bronka A., 2005, *Nazwania sakramentu Eucharystii w kazaniach księdza Piotra Skargi*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 4, Szczecin, s. 241–253.
- Paluszak-Bronka A., 2009, *O sakramencie pokuty w kazaniach ks. Piotra Skargi – rozważania językoznawcy*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 8, Szczecin, s. 95–106.
- Paluszak-Bronka A., 2010, *Nazwania sakramentu chrztu w kazaniach Piotra Skargi*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 9, Szczecin, s. 209–219.
- Paluszak-Bronka A., Czachorowska M., 1999, *Językowy obraz innowiercy w Kazaniach księdza Piotra Skargi. Wyraz nietolerancji wyznaniowej w XVI w.*, w: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy*, pod red. E. Woźniak, Łódź, s. 367–380.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, 1962, w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka S.J., Kraków.
- Romaniuk K., 1991, *Sakramentologia biblijna. Zarys teologii sakramentów dla teologów, katechetów, duszpasterzy*, Warszawa.
- Schneider T., 1995, *Znaki bliskości Boga. Zarys sakramentologii*, tłum. bp J. Tyrawa, Wrocław.
- Słowski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków.
- Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, 1996, pod red. K. Kleszczowej, Katowice.
- Szlesiński I., 1978, *Charakterystyka językowo-stylistyczna prozy kaznodziejskiej XVII wieku*, Łódź.

**ABOUT THE SACRAMENT OF CONFIRMATION IN SERMONS  
BY PIOTR SKARGA  
- LINGUIST'S DELIBERATIONS**

**Summary**

Keywords: Piotr Skarga, confirmation, polemic

The article shows the names of the sacrament of confirmation used in Piotr Skarga's sermons. The analyzed material has been taken from *Kazania o siedmi Sakramentach*, published in 1600 in Kraków by Andrzej Piotrkowczyk publishinh house, whereas the comparative material has originated from *Słownik polszczyzny XVI wieku* and other publications about religious language, which are enumerated in the bibliography. The analysis of the materials shows that Skarga has not created new names for the sacrament of confirmation. They have the same forms as in the Bible or in the papers of Church Fathers, namely confirmation, sacrament of confirmation.